

Woningbouw door de Gebr. Wajer in Amsterdam, 1924 - 1940

Amsterdam was aan het begin van de 19^e eeuw voor wat betreft omvang en aantal inwoners al tijdenlang onveranderd. De bevolking woonde binnen de grachtengordel.^{1,2}

In de loop van de eeuw, zo rond 1850, groeide de bevolking dankzij de industrialisatie. Veel arbeiders trokken daardoor van het platteland naar de stad. De omvang van de bevolking verdubbelde in een periode van veertig tot vijftig jaar.

De woningbouw hield hier geen gelijke tred mee, waardoor de woonomstandigheden zeer slecht werden. Verhuurders gingen zo ver om ook in kelders en zolders woningen te maken, waar de hygiënische omstandigheden abominabel waren. De bijnaam ‘huisjesmelkers’ stamt uit die tijd.³ Er werden ook woningen buiten de grachtengordel gepland en deels gebouwd als onderdeel van de uitbreidingsplannen van Van Niftrik (1867) en van Kalff (1876).⁴ Door het toenmalige liberale klimaat, de noodzaak om snel te bouwen en de nadruk op winst, werden weliswaar veel woningen

*Uitbreidingsplan Amsterdam Kalff uit 1876
(bron: beeldbank Gemeentearchief Amsterdam)*

gebouwd, zoals in de Transvaalbuurt, de Pijp, de Dapperbuurt en de eilanden (waaronder Uilenburg, Kattenburg etc.), maar was er weinig aandacht voor kwaliteit. Daardoor ontstonden veel woningen, die later het predikaat ‘revolutiebouw’ kregen. Ook de sanitaire voorzieningen in de woningen waren slecht. Een beperking van ruimtelijke orde was dat woningbouw op grote schaal binnen de toenmalige gemeentegrenzen niet mogelijk was. De randgemeenten Sloten en Nieuwer Amstel streken de duurdere huizen op.

De sociale omstandigheden schreeuwden om verbetering. Zowel aan socialistische als confessionele zijde, vooral de rooms-katholieken, streed men eind 19^e eeuw via nieuwe wetgeving voor verbetering van de leefsituatie.

De politiek realiseerde zich dat woningbouw te belangrijk was om geheel aan het particuliere initiatief over te laten.

Omdat het daardoor mogelijk werd om instellingen en verenigingen op te richten die als doel hadden om vooral goedkope, maar óók betere woningen te bouwen, zagen woningbouwverenigingen het licht.^{3,4}

Zij kregen ampele financiële steun van de overheid in de vorm van voorschotten op de bouwkosten en later ook gunstige hypotheeklen. Uiteraard vonden particuliere bouwers dat een vorm van concurrentievervalsing. Naast de woningbouwverenigingen bouwde de Dienst Publieke Werken van de gemeente ook zelf huizen. Vooral de architecten met de amusante namen Gulden en Geldmaker waren daarbij betrokken.

Met de Woningwet 1901⁵ schiep de rijksoverheid het wettelijke kader om de woningbouw in betere banen te leiden. Ook belangrijk waren de bouwverordeningen die later kwamen, zoals het verbod op bedsteden en alkoven, en weer later de verplichting tot betere sanitaire voorzieningen. Vanaf 1936 werd het bijvoorbeeld verplicht om een douche- of badruimte aan te brengen.⁵

De Woningwet bevatte de volgende hoofdpunten: het verplicht stellen van een bouwverordening, de mogelijkheid tot stadsontwikkeling, het vaststellen van uitbreidingsplannen en financiële steun in de zin van rijksvoorschotten en jaarlijkse bijdragen. In Amsterdam kon deze wet pas echt effectief worden door de annexatie van stukken van omliggende gemeentes. Zo werd een groot stuk van Sloten geannexeerd, en werden de gemeenten Buiksloot, Nieuwendam, Watergraafsmeer en een groot deel van Nieuwer-Amstel opeenvolgend ingelijfd.

Om grondspeculatie tegen te gaan werd het systeem van erfpacht geïntroduceerd. Dit heeft een belangrijke invloed gehad, maar het kon speculatie niet helemaal uitroeien. Uiteraard speelde, ook later, de hoogte van de erfpacht telkens een rol in de kostenoverwegingen bij de bouw van nieuwe panden.

In het begin van de twintigste eeuw zijn verschillende plannen aan de orde geweest om woningen te bouwen in buurten die buiten de traditionele grenzen van de gemeente Amsterdam lagen. Geleidelijk ontstonden nieuwe wijken, die thans bekend staan als de gordel 20-40, zowel in Amsterdam-West als in Amsterdam-Zuid. Deze gordel wordt door de Gemeente Amsterdam gezien als strategische voorraad van relatief goede huurwoningen.⁶ In die periode van twintig jaar zijn ongeveer 90.000 woningen gebouwd door woningcorporaties en particulieren op een totaal van 220.000. Het meest bekende uitbreidingsplan van die tijd was het Plan voor Amsterdam Zuid van H.P. Berlage. De eerste versie van zijn plan werd aangenomen door de Gemeenteraad in 1905 maar is nooit uitgevoerd.

Het tweede en definitieve plan kwam tot stand in 1915 en werd goedgekeurd door de Gemeenteraad in 1917.⁷ Het was een enorm uitbreidingsplan dat allerlei mogelijkheden bood om mee te doen. De enorme vlucht die de woningbouw toen nam, het grootste deel van het plangebied werd immers volgebouwd, wordt wel het “Mekka van de Volkshuisvesting” genoemd.^{7,8}

Het plan Berlage voor Amsterdam-Zuid 1915, met daarin aangegeven in chronologische volgorde (zie voor jaartallen de tabel in de betrokken bijlage) van a t/m o de woningblokken gebouwd door fa. Th.A. & A. Wajer en Gebr. Wajer in de periode 1924-1940 (bron: internet plan zuid)

Hoewel sommige woningbouwcorporaties actief bezig waren met bouwen, waren andere minder succesvol.^{9, 10} Een groeiend probleem waren de oplopende bouwkosten voor materiaal en arbeiders. Door schaarste tijdens de 1ste wereldoorlog waren die op het eind daarvan bijna verdrievoudigd. Toch werd er eerst nog volop gebouwd in de sector sociale woningbouw door woningbouwcorporaties, dankzij door de rijksoverheid verleende voorschotten.

De bouw van middenstandswoningen, vooral bestemd voor particuliere bouwers, kwam in het begin van de

twintiger jaren niet op gang vanwege de hoge bouwkosten in relatie tot de mogelijke huren.

De rijksoverheid heeft toen de bouw weer vlot getrokken middels financiële stimulansen.¹¹ Daartoe werd een premieregeling ingevoerd in 1920 (het zogenaamde Middenstandsbesluit), bestemd voor particulieren, van fl. 25 per m² tot een maximum van fl. 2500 per woning, te verstrekken via een hypothecaire lening, waarvoor de gemeente garant stond.¹¹ Daardoor betraden veel particuliere bouwers weer de woningbouwmarkt. Dit nam een zodanige grote vlucht dat de aantallen woningen gebouwd door particulieren het aantal gebouwd door gemeente en woningbouwcorporaties aanmerkelijk oversteeg. Veelal werd grond die oorspronkelijk bestemd was voor de woningbouwcorporaties door Publieke Werken ter beschikking gesteld aan particulieren-eigenbouwers.⁸

Het eerste particuliere initiatief werd genomen door Amstel's Bouwvereniging (ABV)^{12,13}, een combinatie van een zeventigtal particuliere bouwers, die gezamenlijk een vergunning aanvroegen voor de bouw van 2000 woningen tussen Amstelkade, Amstel, Rijnstraat en Amstellaan (thans Vrijheidslaan). Hoewel 70 bouwers meededen aan dit project bleek al gauw dat een aantal van hen te hoog gegrepen had, en failliet ging, ondanks de premiereregeling. Toen de bouwkosten daalden, en een éénmalige huurverhoging werd toegestaan werd de premiereregeling in 1923 weer afgeschaft, mede vanwege het feit dat de regeling wel erg populair was geworden.

Ook Theo en Anton Wajer, de oudste zonen van Jacob Wajer die aannemer was geweest van openbare werken en bij wie zijn zonen het vak hadden geleerd, zagen de mogelijkheden om de woningbouwmarkt te gaan betreden en vormden in 1924 de firma Th.A. & A. Wajer. Zij waren toen van aannemer ook bouwondernemer geworden. Zij hadden de taken onderling verdeeld, waarbij Theo meer de financiële kant deed en Anton zich bezighield met de daadwerkelijke bouw en daar de leiding over had. Ze waren dus meer dan projectontwikkelaar, namelijk tegelijk opdrachtgever en uitvoerder voor eigen rekening.

Het is niet waarschijnlijk dat Theo en Anton Wajer al vanaf het begin lid waren van Amstel's Bouw Vereniging. Maar zij moeten de activiteiten van deze vereniging wel goed gekend hebben, omdat zij in dezelfde buurt als de ABV hun eerste huizen bouwden en bovendien één van hen, Anton Wajer, een huis van de ABV in de Borssenburgstraat huurde. De ABV kende een persoonlijk lidmaatschap, en het is bekend dat in ieder geval Theo Wajer lid geworden is. Hij was zelfs penningmeester van het bestuur in de jaren 1932-1933.¹³ Een volgend hoofdstuk van dit verhaal gaat nader in op het ontstaan en het belang van de ABV voor de start van de uitvoering van het plan Zuid.

Dat de gebroeders Theo en Anton Wajer niet direct betrokken waren bij het plan van de ABV vindt waarschijnlijk zijn oorzaak in het feit dat zij tussen 1922 en 1924 hun handen vol hadden aan de bouw van de Pakketpost naast het Centraal Station. Volgens de familieoverlevering is het dat project geweest dat hen financieel mogelijk maakte om de woningmarkt te betreden. Door de daarvan overgehouden winst konden zij bij de woningbouw genoeg nemen met een beperkt dividend, zodat de daarbij gemaakte winst grotendeels kon worden teruggeploegd in het woningbouwbedrijf.

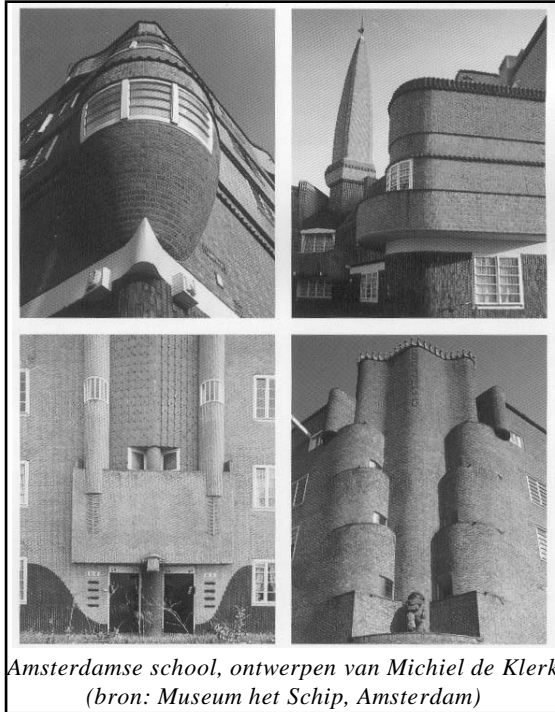
Bouwplannen van particulieren werden vanaf de twintiger jaren van de vorige eeuw tot aan de oorlog, beoordeeld door de gemeentelijke overheid, en getoetst door een speciale commissie om de bouwkundige consistentie te bewaren. Bij deze laatste kwaliteitsbewaking speelde ook de opvattingen van de Amsterdamse school een belangrijke rol. Veel van de eerste woningen, gebouwd in het kader van het Plan Zuid, vertonen de kenmerken van deze school, waarvan architect Michiel de Klerk één van de belangrijkste vertegenwoordiger is geweest.^{8,9,10}

Het meest uitgesproken voorbeeld van de Amsterdamse school is een blok woningen, vanwege de vorm "Schip" genaamd, in de Oostzaanstraat in de Amsterdamse Spaarndammerbuurt, ontworpen door de Klerk. Maar deze stijl van bouwen was nogal kostbaar en dat liet zich moeilijk rijmen met relatief lage huren. Toen het economisch tij aan het eind van de jaren twintig keerde, werden de ontwerpen van woningen in Plan Zuid van strakkere aard, maar nog wel grotendeels in een soberder versie van de Amsterdamse school, teneinde de bouwkosten te drukken. Aldus kan men in de rol van de Amsterdamse school twee periodes onderscheiden.¹⁴

Allengs bleek dat, terwijl er sprake was van een groeiende samenwerking tussen ambtenaren, architecten en ondernemers en de ondernemers samen met architecten plannen indienden, de architecten nog wel eens van mening waren dat hierdoor hun creativiteit werd beknot. Zij mochten immers alleen de gevels ontwerpen conform de heersende gedachten van de Amsterdamse school, maar niet de daarachter gebouwde woningindelingen; want deze werden door de bouwers zelf ingevuld. Daardoor ontstond er ook een discussie over de rol van architecten. Er was ook een groot verschil van aanpak en stijl tussen architecten en eigenbouwers/bouwondernemers. Hoewel de twee elkaar nodig hadden, was hun aandacht en benadering nogal verschillend. Immers, de bouwondernemers moesten winst maken, de architecten waren meer geïnteresseerd in het creatieve proces. Ook hun opleiding verschilde nogal.^{15,16,17}

Veel huizenblokken, toegewezen aan particulieren, waren zogenaamde kopblokken. Het eerste blok woningen dat gebouwd werd door de firma Th.A. & A. Wajer bevond zich in de buurt van de woningen van de ABV, t.w. in de Lekstraat, Kromme Mijdrechtstraat en Vechtstraat.¹⁸ (zie afb. pag. 9). Het bestond uit vier onderdelen, ondergebracht in een viertal Naamloze Vennootschappen. Omdat Gebr.

Wajer toen nog geen eigen kantoor hadden op locatie maakten zij gebruik van een telefoon op de

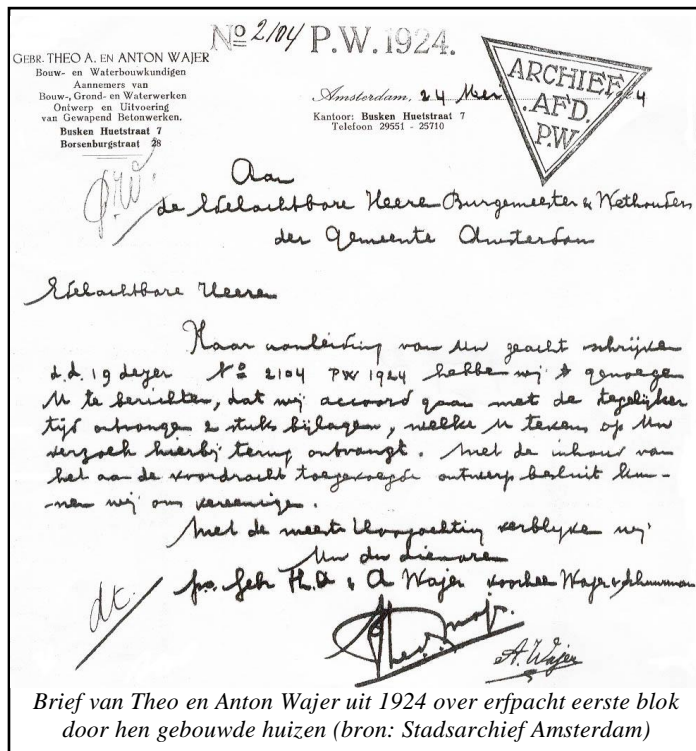

naam van A. Wajer in een (vermoedelijk gehuurd) huis aan de Waverstraat, om de hoek van de Vechtstraat, waar Gebr. Wajer aan het bouwen waren.¹⁸ Een jaar later (1925) hadden ze telefoon in hun directieket in de Oude IJsselstraat.

Van elk van de genoemde vennootschappen was één van de broers Wajer (Theo, Anton, Jan en Wim) directeur. Aan deze vennootschappen werd de grond door de gemeente in erfpacht gegeven bij akte van april 1924, ten bedrage van fl. 1,925 per m². De aanvraag daarvoor was gedaan door de firma Th.A. & A. Wajer. In de gemeentestukken valt echter te lezen dat de gemeente aanvankelijk uitging van een aanvraag door de firma Wajer en Schuurman (die kende men natuurlijk van vroegere projecten); later in de stukken staat dat het Gebr. Wajer moest zijn.¹⁸ Zij vormden immers de nieuwe generatie bouwers. Jacob Wajer en Jan Schuurman zijn niet meer betrokken geweest bij deze woningbouw; een jaar later overleed Jan Schuurman aan een ernstige ziekte.

Jacob had wel nog in 1923 een belang verworven in de N.V. Bouw en Handel maatschappij "Tristan", die toen 20 woningen bouwde in de Transvaalbuurt; hij werd toen directeur van die maatschappij en eigenaar. Zijn zoons, Gebr. Wajer, deden de verhuur vanaf het gereed komen van deze woningen in 1925.

De bouwkosten van de huizen gebouwd door Theo en Anton in het eerste jaar 1924 bedroegen fl. 336.000. Dit bedrag werd grotendeels extern gefinancierd, ongeveer 70% middels een hypotheek en ca. 25% door een obligatielening. Het eigen geplaatste aandelenkapitaal was dus maar gering. In de later gevormde firma Gebr. Wajer was dat verdeeld onder de broers (Theo, Anton, Jan en Wim) en hun zwager Piet Gallée volgens een verhouding die ieders deelname vertegenwoordigde.

De aard en omvang van de externe financiering zijn ook bij de bouw van de volgende blokken voortgezet.¹⁹ De firma Woningbouw Gebr. Wajer werd geregistreerd in het Handelsregister en wel onder nummer 20123.²⁰

1
G.N. 1933

In naam der Koningin. J.H.

Heden, den twintigsten October negentienhonderd vier en twintig,

is verschenen voor mij, Albertus Gerardus Alfonsus Bickel, Candidaat-notaris, wonende te Amsterdam als plaatsvervanger van den te Amsterdam gevestigden notaris Johannes Franciscus Bernsden:

de heer Theodorus Antonius Wajer, Bouwkundige, wonende te Amsterdam, voor zich in privé en als directeur van de Naamloze vennootschap Bouw- en Handelsmaatschappij Rijnmond, gevestigd te Amsterdam, die mij acte wijzen en bewijzen is geweest, vier en twintig van mij, als genuesden notaris Bernsden, van Theodorus Antonius Wajer, Johannes Wilhelmus Jacobus Wajer, wonende te Amsterdam

10
C.

BORDEREL VAN INSCHRIJVING.

Ten behoeve van DE VEREENIGING TOT BEHARTIGING VAN DE BELANGEN DER BE AMBTEN VAN DE N.V. PHILIPS'GLOEILAMPENFABRIEKEN, GEVESTIGD TE EINDHOVEN,

schuldeischeres,
voor welke te dezer zake domicilie wordt gekozen ten kantore van den bewaarder der minuut van na te melden akte van schuldbekentenis met hypotheekstelling en voorzoveel noodig ten hypotheekkantore te AMSTERDAM.

Ten laste van DE N.V. BOUWMAATSCHAPPIJ JAN WILLEM II, GEVESTIGD TE AMSTERDAM

Inschrijving v/d NV Jan Willem II (1947) t.b.v. een hypothecaire lening ad f 134.000 v/h Philipspensioenfonds (bron: privébezit)

TE ZEGGEN *

Bewijs van afschrift van de eerste 5-jarige 5 ¾ lening (ad f 84.000) ten behoeve van de NV Rijnmond, één van de vier N.V.'en betrokken bij de bouw van het eerste blok huizen in Amsterdam, door de firma Th.A. & A. Wajer (bron: privébezit)

Niet bij alle bouwprojecten deden de firmanten allemaal mee omdat zij de risico's vaak verschillend inschatten. Daarbij is opvallend dat in het algemeen Theo de meest ondernemende vennoot was wat inschatting van risico's betreft. Hij en zijn broer Anton, die vooral de technische

bouwkundige kant deed, vulden elkaar uitstekend aan. Zij vormden daardoor een zeer effectief team. De jongere broers en hun zwager werkten weliswaar ook mee, maar hebben nooit dezelfde invloed kunnen bereiken als hun twee oudste broers.

Aanvankelijk was het idee om wel woningen te bouwen maar deze daarna weer door te verkopen. De eerste vier N.V.'en waarin het eerste blok was ondergebracht, waren dan ook volgens de beschrijving Bouw- en Handelmaatschappijen. Allengs bleek het zelf exploiteren van de woningen aantrekkelijke kanten te hebben; vooral toen de prijzen van onroerend goed daalden, en zeker in de 2^e wereldoorlog. Waardestijging en huuropbrengsten werkten als communicerende vaten. De latere N.V.'en waren alle uitsluitend Bouw Maatschappijen. De beslissing om van bouwer bouwer/exploitant (particuliere bouwondernemer) te worden was, zeker in die tijd, niet zonder risico's, bijvoorbeeld door leegstand. Hoewel de Wajers zich dit wel realiseerden gingen zij door met bouwen, maar zij probeerden wel die risico's zoveel mogelijk te beperken. Bijvoorbeeld door eerst op tekening zoveel mogelijk huurders te vinden, veelal ook een eis van de erfpachtverlener.

In het overzicht van gebouwde woningen in het Plan Zuid in het boek van Fraenkel "Het Plan Amsterdam-Zuid van Berlage", komen alle panden voor, die gebouwd zijn door de Wajers.²¹ Daarbij valt op dat naast firma Th.A. & A. Wajer ook de twee jongere broers, Joh.B. en W.J. Wajer, veelal in tandem, optraden als opdrachtgever. Hun zwager Piet Gallée, die opzichter was, staat in het boek ook beschreven als architect voor een paar panden. Zij waren allen intensief betrokken bij de woningbouw.

Daarnaast heeft de firma Gebr. Wajer later ook een blok woningen gekocht aan de toenmalige Zuider Amstellaan van een andere bouwer, maar dat bleef beperkt tot een enkel blok.

Hoewel de meeste woningen die de Wajers gebouwd hebben flats waren bestemd voor de

verhuur hebben zij ook in 1929/1930 een 30 tal herenhuizen gebouwd voor de verkoop, in het villapark aan de Bachstraat, Händelstraat, Verdistraat en de toenmalige Euterpestraat (thans Gerrit van der Veenstraat). Deze zijn na de bouw apart verkocht.²² De opbrengst werd in het bedrijf gestoken.

SCHITT. HEERENHUIZEN		VRIJE MODERNE FLATS
op len stand	Canon Koppr.	te huur t/o plantsoen Maasstr. 75-83.
Satdionweg 36	f 321 f 24.000	Mooi FLATS, 5 gr. kam., compl.
Händelstraat 21	f 403 f 23.500	badk., keuk., zolder enz. f 50—f 65
Euterpestraat 23	f 374 f 22.000	p. m. en f 5 p. m. v. centrale warm-
Bachstraat 15	f 297 f 24.500	watervoorz.. Kleine Middenst. wonin-
„ 17	f 258 f 22.500	gen, Reggestraat enz. v. a. f 32.- p.
„ 19	f 308 f 23.000	m. HOEKWINKEL met WONING,
Kelders o/h geh., huis, centr. verw.		Lekstraat 44, voor vele doeleinden.
en warmwater m. zomer- en winter-		WINKELHUIS met WONING, O.
ketel.		IJselstraat 32, voor boekwinkel.
GEBR. WAJER, Koninginneweg 8,		GEBR. WAJER, Kon.weg 8, Tel.
Tel. 26340 en Bouwdirectie, Euterpe-		26340, Reggestr. 16. Tel. 21223, Lek-
straat 23, Tel. 20970.		straat 2, Maasstraat t/o 75.

Advertenties voor verkoop en verhuur heerenhuizen en flats gebouwd door de Gebr. Wajer bron: Algemeen Handelsblad 31-5-1930

Helaas overleed Marie van Baarsen, de vrouw van Anton, al op jonge leeftijd in 1926, waardoor Anton enige tijd zowel de zorg had voor zijn gezin met toen vier kinderen als voor zijn werk. In 1928 hertrouwde hij met Fee Nunnink uit Den Haag. Hij ging in die tijd diverse keren op bezoek bij zijn schoonfamilie en deed dat in stijl met zijn grote automobiel, een uitzondering in die tijd, die hij deelde met zijn vader Jacob. Zijn latere eigen auto werd in de 2^e wereldoorlog door de bezetter geconfisqueerd.

<p>WONINGBOUW GEBR. WAJER, A'DAM</p> <p>Te Huur nette Middenstandswoningen</p> <p>a.d. Lekstraat b.d. Watertoren aan den Amstel (Lijn 4 en 8) bevattende 1 groote, 3 kleine kamers en keuken. Aanv. 1 Sept.—1 Oct. a.s. Huur 36—42 gld. per week. Bevragen op 't werk, Telefoon 26551, 28176 en 25710.</p> <p>Voorts tezen 1 December te huur diverse grootere woningen en enkele winkelwoningen</p>		<p>TE HUUR (voor direct)</p> <p>nette Woningen, bevattende: 4 kamers, keuken, waranda (enkele m. badk.), huur 37—44 gulden p. maand aan de Lekstraat ov. r Sportterrein „Zuid“ (lijn 4 en 8). Voorts</p> <p>1 Winkelwoning (hoek) à f 25.— per week. Bevragen in de bouwkeet werk Lekstraat en bij Gebr. WAJER, Busken Huetstraat 7. Tel. 26551, en St. Willibr.-straat 13, Tel. 28176, A'dam.</p>
---	---	---

Eerste blok van de .Gebr. Wajer, gebouwd in 1924/1925: Vechtstraat, Lekstraat en Kromme Mijdrechtstraat (bronnen: advertenties v.l.n.r. juli 1924 het Centrum en december 1924 het Centrum; foto: jubileumalbum)

Voor de eerste huizen gebouwd door de firma Th.A. & A. Wajer werd erfpacht (fl. 1,925 per m²) verkregen van de Gemeente Amsterdam begin juni 1924. Het betrof een blok bestaande uit 84 woningen en 4 winkels/woningen.²¹ Deze waren nog relatief klein van omvang en ook sober van indeling, nog zonder centrale verwarming en douchecel. Ze waren voornamelijk gelegen in het oostelijk deel van de Rivierenbuurt in Amsterdam.

Bovenstaande advertenties laten de huren zien die van de hoogte zijn van vergelijkbare woningen in die tijd, zoals die van de woningen van de genoemde N.V. "Tristan". De linkse advertentie bevat waarschijnlijk een typefout: moet "36 - 42 gld. per maand" i.p.v. "per week" zijn.

Een goed voorbeeld van de overgang van kwalitatief mindere naar kwalitatief betere huizen is de bouw van één van de volgende huizenblokken aan de Deurloostraat in 1929. Aan de foto's op pagina 10 van dit blok en de betrokken werklui, genomen tijdens de bouw, is nogmaals te zien dat de firma Th.A. & A. Wajer ook daadwerkelijk zelf de bouw tot stand bracht. Zij had een klein aantal vaste werknemers in dienst, maar huurde waar nodig ook mankracht in.

Begin jaren dertig bleek dat het aanbrengen van centrale verwarming en warm water een uitstekend middel was om de verhuur te bevorderen. Niet alleen in Amsterdam-Zuid maar ook in Amsterdam-West, waar dat uitzonderlijk was, werden deze faciliteiten aangelegd door de Gebr. Wajer.

In de plaatjes hieronder van de bouw van een blok aan de Bos-en Lommerweg in 1935 blijkt dat met cv en warmwater reclame gemaakt kon worden. In dat blok bevond zich ook een andere noviteit, een gemeenschappelijke binnentuin waar ook bewoners van de etages gebruik van konden maken.

*Centrale verwarming, warmwatervoorziening, binnentuin en speelplaats in het blok Bos- en Lommerweg
(bron: beeldbank Amsterdam en jubileumalbum)*

In alle andere blokken behoorden de tuinen uitsluitend aan de bewoners van de begane grond, zo ook in de woningen aan de toenmalige Euterpestraat waar op de hoek van de Minervalaan wel aardige ornamenten werden aangebracht (zie hieronder). Na de bouw van het blok Euterpestraat/Minervalaan/Rubensstraat werd daar het kantoor van Woningbouw Gebr. Wajer gevestigd.

Daarna kwamen er blokken met centrale verwarming, warmwater, een badkamer, twee wc's, en soms een lift in het westelijk deel van de Rivierenbuurt, in de Componistenbuurt en de Apollobuurt.

Blok huizen Euterpestraat (later Gerrit van der Veenstraat) met ornamenten op de hoek Minervalaan (beeldbank Amsterdam)

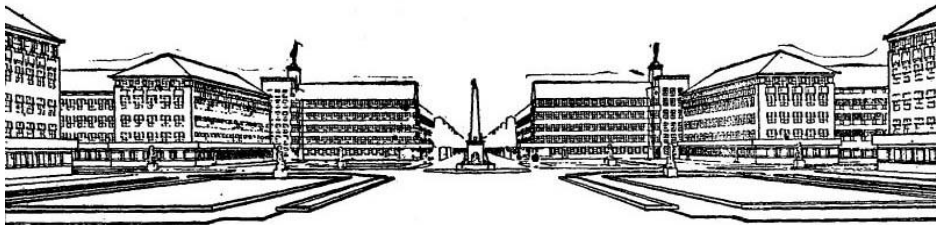
Er zouden daar 8 huizen-
blokken worden gebouwd.²⁴ In totaal werden door de Gebr. Wajer bijna 950 flats gebouwd, waarvan het merendeel in Amsterdam- Zuid. Een architect met wie de Wajers zeer veel samenwerkten was Rutgers. Deze heeft veel blokken ontworpen in Zuid en daarover veel gepubliceerd.^{25,26}

Dat Gebr. Wajer ook bouwde in het gebied Bos- en Lommer dat buiten het Plan Zuid lag had waarschijnlijk de volgende achtergrond. Naast het Plan Zuid was in 1926 ook een plan gepresenteerd door de aannemer H. van der Schaar voor de bouw van 6000 woningen in het stadsdeel de Baarsjes; dit plan werd Plan West genoemd. Het is ook grotendeels uitgevoerd op het eind van de twintiger jaren door particuliere bouwers. Ook Theo en Anton Wajer hadden geprobeerd nog in 1927 erfpacht te krijgen voor de bouw van middenstands woningen en winkels op een terrein aan het begin van de Hoofdweg bij de Overtoom en het Surinameplein. Publieke Werken gaf daarop aan dat er toen geen grond meer beschikbaar was op die plaats. Daaropvolgend ontwikkelden architecten ook plannen voor het stadsdeel Bos- en Lommer, grotendeels sociale woningbouw bestemd voor woningbouw corporaties, zoals Zomers Buiten. De financiering hiervan was een probleem vanwege de economische crisisjaren. Maar de Gemeente Amsterdam sprong in door het beschikbaar stellen van subsidies en het verlagen van de erfpacht. Kennelijk hebben ook de Gebr. Wajer geprofiteerd van

Dat bouwers intensief samenwerkten met architecten blijkt bijvoorbeeld ook uit de prijsvraag van de gemeente voor de bouw van flats aan het Minervaplein. Daaraan deed onder andere de architect Blauw mee, samen met de bouwers Wajer en Hendriks en Terlingen. Zij kregen toestemming om het gevelontwerp van Blauw uit te voeren.²³

de verlaagde erfpacht bij de bouw van het genoemde blok aan de Bos- en Lommerweg, een van de laatste blokken die gebouwd zijn in dat gebied; daarna werd het strokenbouw. Uit een acte van cessie uit 1934 tussen toeleveranciers van de Gebr. Wajer blijkt dat ook de Grint- en Zandhandel van Daan van Baarsen, schoonvader van Anton Wajer daarbij van de partij was.²⁷

Er is ook een plan gemaakt door architect A. Eibink voor Gebr. Wajer voor de bouw van een soortgelijk blok bestaande uit 408 woningen en 12 ouderen woningen aan de Wiltzanglaan, ook in de Bos- en Lommerbuurt.²⁸ De datering van dit plan is onduidelijk, maar het lijkt waarschijnlijk dat het ontwerp in de 2e helft van de dertiger jaren al gemaakt is aansluitend aan de bouw van het blok huizen aan de Bos- en Lommerweg door Gebr. Wajer. Daarna werd alleen in strokenbouw gebouwd conform de toen veranderde inzichten van het Algemene Uitbreidings Plan van de Gemeente Amsterdam.⁸ Het betreffende gebied is echter pas na de oorlog volgebouwd door woningbouwcorporaties, omdat door de oorlog de uitvoering van dit en een flink aantal andere plannen is blijven steken; na de oorlog werden deze weer opgepakt, maar niet eerder dan 1950.

*Schets plan Blauw Minervaplein met vermelding Gebr. Wajer als bouwers (bron NRC, nov 1929)
en aanleg van de funderingen (bron: beeldbank Amsterdam)*

Alle woningen van Gebr. Wajer werden gebouwd tussen 1924 en 1940. Uit de jaarstukken blijkt dat er elk jaar een gestage toename was van de bouw van steeds nieuwe woningen, tot 1932.¹⁹ Toen is er in ieder geval gedurende een jaar niet gebouwd. Dit is zeer waarschijnlijk het gevolg van de toenmalige economische depressie en de druk op de huren. Daardoor bleek ook de verhuur van de in 1931 gebouwde relatief dure woningen aan het Minervaplein minder snel te gaan dan verwacht. Om het risico van leegstand enigszins tegen te gaan werd er voor gezorgd en door de gemeente vaak afgedwongen bij de afgifte van bouwvergunningen dat een deel van de woningen op tekening al was verhuurd. Ook moest wel eens de inrichting van een woning wat worden aangekleed (bijv. door het aanbrengen van behang) om de verhuurbaarheid te vergroten.

Een gunstige ontwikkeling bij de verhuur van de wat duurere woningen was de komst van joodse vluchtelingen uit Duitsland, die daar graag wilden wonen en zich de huren konden veroorloven. Zij stelden hogere eisen aan de kwaliteit van de woningen w.o. het aanbrengen een tweede wc.²⁹ Sinds die tijd werden alle woningen daarvan voorzien, evenals van centrale verwarming. De financiering hiervan leverde aanvankelijk problemen op met de hypotheekbanken, maar deze gingen na enige tijd overstag.

Op 26 september 1927 werden Theo en Anton Wajer naast bouwkundige en aannemer ook makelaar (officiële beëdiging door rechtbank).³⁰ Dat gaf hun mogelijkheden om te handelen, maar dat deden zij slechts sporadisch.

Door de economische depressie konden een aantal bouwondernemers het niet meer bolwerken. Hun projecten werden dan veelal overgenomen, ook door particulieren. Zo kon de fa. Th.A & A. Wajer in 1931 het blok woningen verwerven aan de Zuider Amstellaan (thans Rooseveltlaan), hoek Dintelstraat en Europaplein, zoals eerder vermeld.

Na het intermezzo begin jaren dertig werden door de Gebr. Wajer nog een flink aantal woningen gebouwd in Amsterdam-Zuid en zoals reeds eerder beschreven ook een groot blok in Amsterdam-West. Het laatste blok huizen door hen gebouwd in 1939 was aan het Minervaplein, hoek Tintorettostraat en Stadionweg volgens het plan Blauw. Dit was het tweede blok huizen dat door Gebr. Wajer werd gebouwd aan het Minervaplein volgens dat plan; het eerste blok was gereed gekomen in 1931. In april 1939 berichtte het Algemeen Handelsblad nog dat Gebr. Wajer nog een viertal blokken zou bouwen aan het Minervaplein. Daar is echter niets van terechtgekomen door het uitbreken van de oorlog.²⁴ Die blokken zijn pas gebouwd ruim na de oorlog in de vijftiger jaren door andere financiers en bouwers.

In totaal bedroegen de bouwkosten van alle gebouwde woningen door de Gebr. Wajer, ondergebracht in 33 NV'en, uiteindelijk ongeveer fl. 4,5 miljoen.

De firma Th.A. & A. Wajer heeft als zodanig bestaan tot 1936. Zij is in dat jaar op 15 december omgezet in de firma Woningbouw Gebr. Wajer, na het toetreden van drie andere firmanten, de jongere broers Jan en Wim Wajer en de zwager Piet Gallée, die inmiddels alle drie ook ruimschoots werkzaam waren bij de bouwactiviteiten.

De werkverdeling die zij maakten was als volgt: Theo deed voornamelijk de financiële planning en financiering, Anton maakte de woningindeling en had de leiding over de werklieden, Jan deed vooral administratief werk en Wim trad op als opzichter, evenals Piet Gallée. Deze laatste deed later ook de verhuur en verhuuradministratie. In het plaatje op blz. 16 zijn alle vennoten weergegeven.

De Wajer firma's maakten bij de bouw van de woningen gebruik van diverse onderaannemers en tijdelijke medewerkers, wat heel gebruikelijk is in de bouw. Voor het dagelijkse onderhoud van de woningen hadden zij wel een vaste ploeg eigen medewerkers. Op het eind van de dertiger jaren werkten ook jongere familieleden mee bij het maken van tekeningen t.b.v. de woningindelingen, t.w. Albert en Jaap Wajer (de oudste zonen van Theo en Anton) en hun achterneef Frans de Pie.

Gedurende de gehele bouwperiode werd de financiering van de bouw grotendeels gerealiseerd door hypotheeklen; deze bedroegen zo'n 70% van de bouwkosten over de gehele periode. Daarnaast werd ook gebruik gemaakt van obligatieleningen.¹⁹ De fa. Th.A. & A. Wajer heeft geen gebruik kunnen maken van de premieregeling van de overheid want die was al afgeschaft toen zij begonnen.

*Alle vennoten van Woningbouw Gebr. Wajer met v.l.n.r. Theo, Anton, Jan, Wim Wajer en Piet Gallée
(bron: jubileumalbum Woningbouw Gebr. Wajer)*

In 1924 waren de bouwkosten weer op een normaler niveau terechtgekomen, en werden de maximaal wettelijk toegestane huren fors verhoogd (50 % in 1924). Uit de jaarstukken over de periode 1926-1932 blijkt dat de huuropbrengsten ongeveer 10% uitmaakten van de (historische) bouwkosten, volgens de toen toegestane norm. Daarvan gingen dan nog de exploitatiekosten vanaf, zodat een paar procent nettorendement resulteerde. Van de resulterende winst werd vaak een groot

Kantoor Koninginneweg (bron: jubileumalbum)

deel geherinvesteerd in het bedrijf.¹⁹ Het kantoor van de firma Th.A. & A. Wajer was in 1924 nog in de Busken Huetstraat 7, waar Theo Wajer met zijn gezin toen woonde. Een jaar later werd het kantoor gevestigd in de nieuwe woning van Theo aan de Koninginneweg 8. Op het briefpapier van de firma staat ook het adres van Anton, Borsenburgstraat 26 en later Minervalaan 23. Na 1934 werd de firma gevestigd in de Euterpestraat 106 (na de oorlog Gerrit van der Veenstraat genaamd) dat toen net gebouwd was door de firma.

Tabellarisch overzicht woningbouw door de Gebr. Wajer te Amsterdam, 1924 - 1940

In onderstaand overzicht zijn de woningen vermeld die onder directie van de fa.Th.& A. Wajer, de latere fa. Gebr. Wajer of een of meer van de broers in Amsterdam zijn gebouwd in de periode van 1924-1940. Ook zijn vermeld de woningen die door hen gekocht zijn van andere bouwers, en twee plannen voor de bouw van woningen na 1939, die nooit uitgevoerd zijn.

Woningen/locatie	Bouwjaar	Architect	Opdrachtgever	Directie
<i>Blokken van Gebr. Wajer vennoten:</i>				
Kromme Mijdrechtstraat 22 en 24; Lekstraat 2 t/m 44 en Vechtstraat 75 en 77	1924	G.J.Rutgers	Amstelmond, Rijnmond,Vechtmond en Waalmond	fa. Th.A. & A. Wajer
Reggestraat 8, Oude IJselstraat 30 t/m 60 en Waalstraat 7	1925	G.A.N. Loogman en P. Gallée	Eemsmond, Lekmond, Maasmond en IJselmond	Gebr. J.B. en W.J. Wajer
Oude IJselstraat 10 t/m 13, Reggestraat 10 t/m 16 en Reggestraat 20 t/m 26 en IJselstraat 12 t/m 24	1927	G.A.N. Loogman en P.Gallée	EemsmondI, LekmondI, MaasmondI, IJselmondI en KoningsvijverI	W.J. Wajer
Minervalaan 23 t/m 27, Gerrit van der Veenstraat 102 t/m 106 en Rubensstraat 26	1927	G.J. Rutgers	VechtmondI, RijnmondI, en Waalmond I	fa.Th.A.& A. Wajer
Michelangelostraat 23 t/m 27, Gerrit van der Veenstraat 108 t.m112 en Minervalaan 24 en 26	1927	G.J. Rutgers	Amstelmond I, Koningsvijver II en III	fa. Th.A. & A. Wajer
Churchillaan 140 t/m 218	1928	G.J. Rutgers	Koningsvijver IV en V	Th.A. Wajer
Grevelingenstraat 2 t/m 6, Volkerakstraat 2 t/m 6 en Deurloostraat 59 t/m 63	1929	G.J. Rutgers	Amstelmond II	Gebr. Wajer

Minervalaan 54 t/m 60, Minervaplein 2 t/m 8 en Michelangelostraat 59 t/m 65	1931	C.J.Blauw	Minervaplein I en II	fa. Th.A & A. Wajer
Argonautenstraat 90 t/m 98, Stadionplein 21 t/m 39 en van Tuyl van Serooskerkenweg 115 t/m 125	1931	Lau Peters	Rijnmond II	Th.A. Wajer
Biesboschstraat 71 t/m 89, Maasstraat 75 t/m 85 en Roerstraat 104 t/m 110	1933	G.J.Rutgers	Waalmond II	Gebr. J.B. en W.J. Wajer
Bos en Lommerweg 33 t/m 75, Adolf van Nassaustraat 1 t/m 35, Willem de Zwijgerlaan 360 t/m 374 en Nieuwpoortstraat 105 t/m 115	1935	G.J. Rutgers	Jan Willem I, II, III en IV	fa.Th.A. & A. Wajer
Sloestraat 4 t/m 12, Churchillaan 262 t/m 272, Slaakstraat 3 t/m 11 en Amstelkade 166 t/m 169a	1935	G.J.Rutgers	Eemsmoond II en Maasmooond II	fa. Th.A. & A. Wajer
Watteauststraat 2 t/m 8, Olympiaplein 107 t/m 113 en Parnassusweg 1 t/m 9	1937	J. Roodenburgh	Gebr. Th.A en A. Wajer	Gebr. Wajer
Tintorettostraat 5 en 7, Minervaplein 10 t/m 24 en Michelangelostraat 64 en Stadionweg 174 t/m 184	1939	C.J. Blauw	Minervaplein III	fa.Th.A.& A. Wajer
<i>Heerenhuizen gebouwd door de Gebr. Wajer t.b.v. verkoop</i>				
Koninginneweg 8	1925		Th.A. Wajer	Th.A. Wajer
Bachstraat 21	1930	G.J. Rutgers	Vechtmond II	Gebr. Wajer
Handelstraat 1 t/m 21, Gerrit van der Veenstraat 13 t/m 25 Bachstraat 15 t/m 19 en Verdistraat 4	1930	G.J. Rutgers	Gebr. Th.A. en A. Wajer	fa. Th.A. & A. Wajer
Verdistraat 2 en Stadionweg 26-38	1930	G.J. Rutgers	Gebr. Th.A. en A.Wajer	fa. Th.A. & A. Wajer

Woningen/locatie	Bouwjaar	Architect	Opdrachtgever	Directie/opmerking
<i>Huizen gekocht van andere bouwers</i>				
Ch.de Wetstraat 27, 29, 31, 33 en Reitzstraat 35, 37 en 39	1924	A.L.F.Rietbergen	Bouw- en Handelmaatschappij Tristan	Gekocht door Jacob Wajer, thans eigendom van Rochdale
Dintelstraat 120 t/m 126, Rooseveltlaan 217 t/m 247 en Europaplein 97 t/m 103	1931	H.A.J. en Jan Baanders	Retro II. Overgenomen door Lekmond II	B. Steenweg en H. de Lange
<i>Blokken, ontworpen voor Gebr. Wajer, maar niet uitgevoerd</i>				
Minervaplein (4 blokken)	1939	C.J. Blaauw	Gebr. Wajer	Niet uitgevoerd
Wiltzanglaan, Leeuwendalerweg	1954	A. Eibink	Gebr. Wajer	niet uitgevoerd

Bronnen Woningbouw Gebr.Wajer

1. "Amsterdamse Bouwkunst en Stadsontwikkeling", J.G. Wattjes e.a. 1948
2. "Amsterdams Bouwkunst en Stadsschoon, J.G.Wattjes, 130-142 (1943)
3. "Atlas voor de Sociale Woningbouw", uitg. Woningdienst Amsterdam, 1992 en 2001
4. "Arie Keppler, Woninghervormer in hart en nieren, uit. Thoth, Bussum 1990
5. De Woningwet: //home.hccnet.nl/th.bakker/Amsterdamseschool/woningwt.html
6. "Atlas Gordel 20-40", uitg. De Balie, Amsterdam. Het "Plan Zuid" maakte het leeuwendeel uit van deze woningbouw, maar er was ook een kleiner plan "Plan West" genaamd, dat inhield de bouw van 6000 woningen in wat thans stadsdeel De Baarsjes heet.
7. Tussen Berlage en de Amsterdamse School, scriptie UvA, Kunsthistorisch Instituut, door dr. Vladimir Stissi, 1995
8. "Amsterdam, het Mekka van de volkshuisvesting", Sociale woningbouw 1909-1942, Dr. Vladimir Stissi, uitg.010, Amsterdam
9. "Amsterdam maakt geschiedenis", uitg. Monumentenzorg en Archeologie
10. "Architectuur en Stedenbouw in Amsterdam", 1850-1940, uitg. Waanders, Zwolle, 2002
11. De Amsterdamse woningbouw in economisch perspectief, en het "Middenstandsbesluit" van de regering Ruijs de Beerenbrouck I in 1919, Wikipedia

12. "Situatie Amstel's Bouw Vereniging", Bouwkundig Weekblad 1922; "Een open boekje over stadsdeel Zuider Amstel" door Wil Swart, Stadsuitgeverij Amsterdam 2005 (vooral over rol ABV)
13. "De esthetische leiding van den woningbouw van "Amstel's Bouw Vereniging in de uitbreiding "Zuid" te Amsterdam, Bouwkundig Weekblad 1921 en Jaarverslagen Amstel's Bouwvereniging boekjaar 1932/1933 en 1938/1939,NAi
14. "Geschiedenis van Amsterdam, opgaand tij 1848/1925", door prof. dr. H.Brugmans, en "Amsterdam in de 20^e eeuw" 1919/1925 door dr. Richter Roegholt
15. "De architect en de eigenbouwer", door A. Boeken, Bouwkundig Weekblad 1923,NAi
16. "De bouwondernemer en zijn bedrijf" door H. van der Schaar, Het Bouwbedrijf 1926,NAi
17. "Wettelijke bescherming van den architectentitel", Het Bouwbedrijf1924, NAI
18. Erfpacht en bouwaanvraag blok Kromme Mijdrechtstraat, Lekstraat en Vechtstraat, A'dam, door firma Th.A. Wajer, april/mei 1924, archief Publieke Werken, Stadsarchief Amsterdam.
19. Jaarrekening firma Th.A. & A. Wajer, 1924-1934, privé informatie
20. Registratie Kamer van Koophandel Amsterdam15/12/1936
21. "Het plan Amsterdam Zuid van H.P.Berlage"; uitg. Canaletto, 1976, proefschrift van dr. F.F. Fraenkel, RUU. Uitgifte erfpacht door Gem. Amsterdam juni 1924, NRC 3/6/1924
22. Verkoopadvertentie Heerenhuizen Wajer, Algemeen Handelsblad 31/5/1930, KB
23. "De bebouwing van het Minervaplein" door Prof. Ir. J.G. Wattjes, Het Bouwbedrijf 1932
24. Algemeen Handelsblad 7/4/1939, KB
25. "Ontwerpen van architect Rutgers" door Ir. M.E.H. Tjaden, directeur van Bouw- en Woningtoezicht, Het Bouwbedrijf 1926, NAI
26. "De zuidkant van Amsterdam", Bouwkundig Weekblad 1923,NAi
27. Acte van cessie d.d. 26/4/1934 tussen de NV Beton Maatschappij "Hercules I" enerzijds en de NV Bouwmaterialenhandel voorheen P. Vilder en de Grint- en zandhandel D. van Baarsen anderzijds, Archief Fa van Baarsen
28. Archief Eibink, NAI/EiBi, NAI
29. Informatie van mevrouw A.Wajer-Gitzels
30. Minuten van de Arrondissementsrechtbank Amsterdam, 26/9/1927

Amstel's Bouw Vereeniging (ABV)

Deze vereniging is op of rond 1920 opgericht. Oprichters waren particuliere bouwondernemers. Ongeveer zeventig van hen verenigden zich via deze vereniging. De Rijksoverheid probeerde hen te interesseren voor de bouw van middenstandswoningen, die nogal achtergebleven was doordat woningbouwcorporaties vooral sociale woningbouw realiseerden. Maar door de hoge bouwkosten na de 1^e wereldoorlog werden zij pas echt geïnteresseerd toen de overheid een premieregeling introduceerde van fl. 25,- per m² woonoppervlakte; per woning was dat zo'n fl. 2.225,-

Zo brachten zij de stilliggende woningbouw weer op gang, daarbij geassisteerd door architecten en de gemeentelijke overheid. Zij dienden gezamenlijk een eerste aanvraag in voor de bouw van 2000 woningen langs de toenmalige Amstellaan (later Stalinlaan en weer later Vrijheidslaan), de Rijnstraat, Amstelkade en Amsteldijk. Onderling maakten ze uit welke aannemer/architect welk deel mocht bouwen. Dit project werd gerealiseerd tussen 1921 en 1923.

De woningen van het project van de ABV waren bedoeld voor middenstanders en arbeiders die een huur konden betalen van fl. 11,50 tot fl. 19,- per week.¹

In 1924 is het maximum toegestane huurpeil fors verhoogd (met 50%). Tijdens de economische depressie begin jaren dertig ontstond er grote druk op de huren en mede daardoor leegstand. Ook werd nogal eens onderverhuurd om de kosten van het huren te kunnen opbrengen.

De architecten van dit plan ontworpen alle huizen in de stijl van de Amsterdamse School, waarvan de meest bekende en meest uitgesproken de architect Michiel de Klerk was. Dankzij het initiatief iculiere woningbouw in de jaren daarna opbloeien en een belangrijke bijdrage leveren aan het oplossen van de toenmalige woningbehoeften.

Toen de woningbouw door particulieren na het 2000-woningencomplex in 1922-1923 weer op gang kwam is de ABV een gewone belangenvereniging geworden. Naast particuliere bouwers mochten ook aannemers en ander belanghebbenden lid worden van de vereniging.

De ABV heeft een uiterst belangrijke rol gespeeld bij het weer opgang brengen van de particuliere woningbouw en als belangenbehartiger. Een van de prominente leden van het bestuur van de Vereeniging was J.A. Bangert. Bangert bouwde samen met zijn broer eveneens huizen.^{2,3,4} Ook Theo Wajer is een jaar penningmeester geweest van de ABV, zoals boven vermeld.

Opvallend is dat de inzichten over de gewenste woningbouw voor de 2^e wereldoorlog nogal gingen

verschillen van die welke gebruikelijk waren in het plan Zuid. Terwijl de meeste bouwers nog huizenblokken bouwden met binnentuinen werden in het bekende Amsterdamse Uitbreidings Plan (AUP) van 1936 geheel andere concepten (strokenbouw) gepresenteerd en geaccepteerd. Deze werden echter pas na de oorlog op grote schaal toegepast.

Uit de scriptie van Menno Fluks valt af te leiden dat na de publicatie van het AUP van van Eesteren in 1936, sommige particuliere bouwers van mening waren dat ze opnieuw gezamenlijk zouden moeten gaan bouwen zoals destijds de ABV, maar dan conform de inzichten van het AUP.⁵ Daartoe richtten zij de Bouw Vereniging Amsterdam (BVA) op, die vooral actief wilde worden in de Bosch- en Lommerbuurt. Zij dienden ook een alternatief plan in voor het AUP. Hun plannen zijn echter niet gerealiseerd.^{6,7,8} De ABV heeft nog haar veertigjarig jubileum gevierd in 1960.²

Bronnen Amstel's Bouw Vereniging (ABV)

1. "Situatie Amstel's Bouwvereniging", Bouwkundig Weekblad 1922;" Een open boekje over stadsdeel Zuider Amstel" door Wil Swart, Staatsuitgeverij Amsterdam 2005
2. Informatie van mevrouw J. Bangert te Eindhoven.
3. Kon. Onderscheiding J.A. Bangert, De Bouwondernemer 2e jaargang no 4, 1 mei 1952, NAI.
4. "De Makelaar en de bouwondernemer" door J.A. Bangert, Bouwkundig Weekblad 1955, NAI.
5. Jaarverslagen Amstel's Bouw Vereniging 1932/1933, 1938/1939, NAI
6. "Van Woning tot Stad", scriptie UvA Kunsthistorisch Instituut, door dr. Menno Fluks, 1981.
7. "Bouwen, van woning tot stad" door Zanstra, e.a.(Bouw Vereniging Amsterdam), Amsterdam 1946, Stadsarchief Amsterdam
8. Stadsplan Amsterdam 1928-2003, Dienst Ruimtelijke Ordening A'dam, uitg. NAI

Colofon

Dit verhaal is genomen uit het boek *Jacob Wajer & Co en Zonen, Bouwers uit Medemblik en Amsterdam*, mei 2013. Dat is tot stand gekomen op basis van informatie uit een groot aantal openbare bronnen en interviews met diverse personen, onder andere met een aantal betrokken familieleden. Het boek is te raadplegen bij de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag
Niets uit die publicatie en het bovenstaande verhaal mag worden gekopieerd of gebruikt zonder toestemming van de auteurs,

Theo Wajer en Boudewijn Huenges Wajer, Oegstgeest/Sweikhuizen, februari 2014